

LETTERLIJK DE KOP INSLAAN: OORSPRONG VAN DE TERMEN SLACHTEN, SLACHTHUIS, SLAGERIJ

Luc Devriese

Samenvatting

We realiseren ons nauwelijks waar de term 'slachten' en zijn samenstellingen vandaan komen, terwijl het toch simpel is, evident: ze zijn gewoon afgeleid van de kop inslaan. We bekijken dat even aan de hand van een journalistiek ooggetuigenverslag van het slachthuisgebeuren anno 1902, toen schiettoestellen en verdoving nog niet gebruikelijk waren. Gewezen wordt op het belang van deze methode als basis van het onderscheid met ritueel slachten. Enkele voorbeelden illustreren het 'slaan' als slachtmethode in onze streken vanaf de Romeinse tijd tot en met de moderne variante met schiettoestellen en metalen pennen. Aan het slot van deze bijdrage wordt het historische gebruik van de termen vleeshouwer, beenhouwer, slager en slachter kort belicht.

41

In het Stedelijk Slachthuis Gent, anno 1902

Een vaars is aan de beurt. De kop van het dier wordt geïmmobiliseerd. Eén enkele vaardig op het voorhoofd toegediende hamerslag volstaat om het dier te doden. De schedel is gebroken. Met de punt van mijn schoen kan ik in de holte voelen, als in een zachte substantie. Het neerliggende dier wordt met een koord en takel lichtjes opgeheven en nu wordt het 'gestoken'. Een meester - slachter drijft handig en met precisie de punt van zijn mes in de borst om de grote hartbloedvaten door te snijden. Het bloed gutst in het betegelde bassin. Om een zo goed mogelijke uitbloeding te verzekeren drukken de slachters op de flanken en de buikwand. Het dier wordt vervolgens op zijn rug gelegd. Een leerjongen maakt een lange snede in de huid die wordt afgestroopt alsof men een handschoen zou uittrekken. De kop en de klauwen worden afgesneden met een verbluffend gemak. De achterpoten worden aan een centraal opgehangen dwarshout bevestigd en het karkas wordt opgetakeld. Hakslagen slijten het nu in twee helften doorheen de ruggengraat. Nog spoelen met overvloedig heet water en de volgende staat al klaar.

Deze beschrijving (vertaald en ingekort) is ontleend aan een dagbladreportage getiteld 'L' Abattoir' in 1902 verschenen in de krant L'Indépendant.¹

Slachten dat aanving met ‘de kop inslaan’ was de regel bij runderen, behalve bij kalveren. De kop daarvan moet gespaard worden omdat die als feestelijke delicatessie in zijn geheel geprepareerd en geserveerd wordt (zie eerder in dit nummer). Ook van dat slachten was onze journalist getuige. Hij zag een kalf aan de achterpoten levend en onverdoofd omhoog trekken waarna een slachter rechtstreeks de hoofd(slag)aders bij het hart in de borstholte doorstak, net zoals hierboven beschreven bij de vaars. Het dier kon zelfs geen ‘oef’ zeggen, noteerde hij.

Het hierboven geschetste speelde zich af in het Gentse slachthuis, maar in andere plaatsen in ons land zal het er niet veel anders aan toe gegaan zijn, mogen we aannemen. De journalist had zich gedocumenteerd. Hij begint zijn stuk met een beschrijving van de reusachtige inrichtingen in Chicago waar er op onvergelijkelijk veel grotere schaal geslacht en verwerkt werd. Upton Sinclair hing daar een hallucinant beeld van op in zijn destijds ophefmakende boek ‘The Jungle’ (1906). Ook daar werd er in essentie op dezelfde manier te werk gegaan. De ‘meppers’ die net als alle andere werklui een beperkte taak hadden, waren gewapend met hamers. Ze ‘sloegen’ in snel tempo de dieren die elk apart gevat stonden in hekkens op een verhoogde vloer. De dieren gleden vervolgens als op een transportband nog stampend naar de ‘stekers’ toe waar hen de eigenlijke ‘doodsteek’ vlak bij het hart te wachten stond.

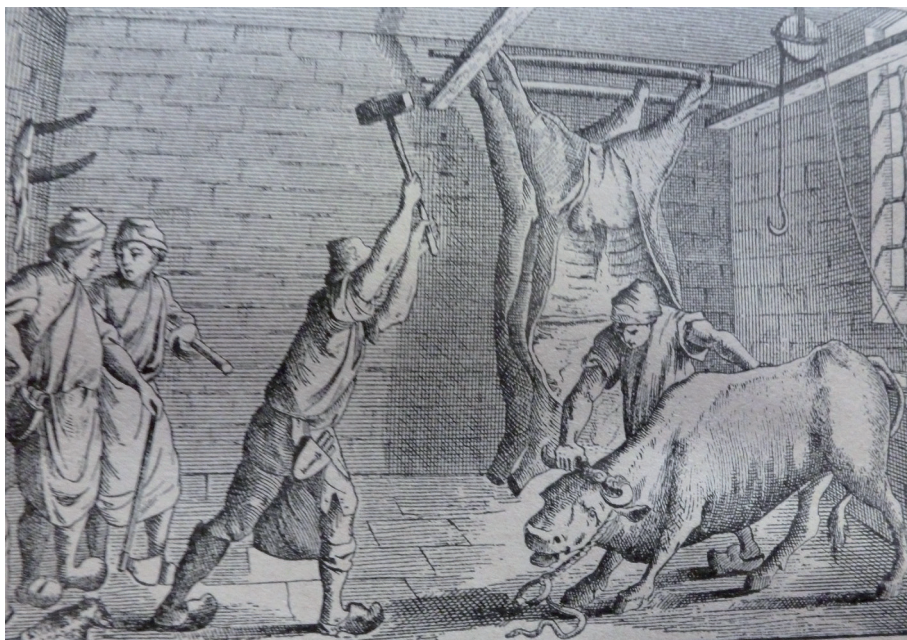
Slaan, de kop inslaan: geen algemene regel

In de hier beschreven manier van slachten, met het ‘slaan’ voorafgaand aan het ‘steken’ (doorsnijden van de grote bloedvaten bij het hart), lag eeuwenlang het grote verschil tussen het in onze streken gebruikelijke slachten en het joodse ritueel slachten. In de door het rabbinaat in detail voorgescreven en streng gecontroleerde methode mocht en mag het zenuwstelsel niet geraakt worden. Bij de halssnede moet alles (huid, spieren, slokdarm, luchtpijp en halsslagaders) doorgesneden worden, maar de ruggengraat met het ruggenmerg moet intact blijven. Schade daaraan zou het uitbloeden nadelig beïnvloeden, meende/ meent men. Vermoedelijk werd de methode overgenomen van rituele dierenoffers gebruikelijk in het faraonische Egypte. Hier van bleven voorstellingen bewaard. Bloed is volgens het bijbelboek Leviticus gelijk te stellen met de ‘ziel’ (in de R.K. bijbelvertaling: ‘levenskracht’) van de dieren.² Deze geheimzinnige, vreesaanjagende substantie mocht in geen geval door mensen opgenomen worden via het voedsel (zie artikel ‘Vlees eten, mag dat wel?’).

Daarover was in de middeleeuwse steden waar joden min of meer samenleefden met christenen soms heel wat om te doen.³ Dit ging beslist niet om diervriendelijkheid of medegevoelen, maar om vermeende kwalijke hoedanigheden van het aldus bekomen vlees. Voegen we hier nog aan toe dat men van slachten volgens de, overigens veel lossere, islamitische voorschriften in onze streken tot voor kort geen weet had. Daar ligt de nadruk minder op het niet raken van het zenuwstelsel, dan wel op met het geloof verbonden ritue-

elen: moslimslachter, gebed bij het slachten, kop naar Mekka gericht. Deze praktijk van halal slachten staat sterk onder druk in de productiviteitsgerichte industriële slachterij.

In de christelijke tradities bestonden dergelijke voorschriften niet. Vanuit een eeuwenoude gewoonte en vermoedelijk omwille van het praktisch voordeel dat het werken met een verdoofd (bedwelmd of versuft) dier biedt, 'sloeg' men voorafgaand aan het eigenlijke doden. 'Slaan' was essentieel, althans bij ons en in de ons omringende West-Europese landen. In alle Germaanse talen vinden we dat woord terug in de bij het doden van dieren voor consumptie gebruikelijke terminologie: slachten, slachthuis, enz., afgeleid van 'slaan'. Denk ook aan het Franse *abattre* en *abattoir*. In Engeland bleef de lokale grotendeels Germaans sprekende Angelsaksische boerenbevolking varkens, runderen en schapen slachten ('slay, slaughter') maar ze waren in 1066 verslagen ('they were beaten') door de geromaniseerde Normandiërs die wel wisten wat 'battre' was en die hun onderdanen ook nadien wel eens durfden trakteren op stokslagen (beats). Vanzelfsprekend werd ook het militaire jargon van deze heren aan het Frans ontleend: 'battle' van 'bataille', 'battle field', enz.

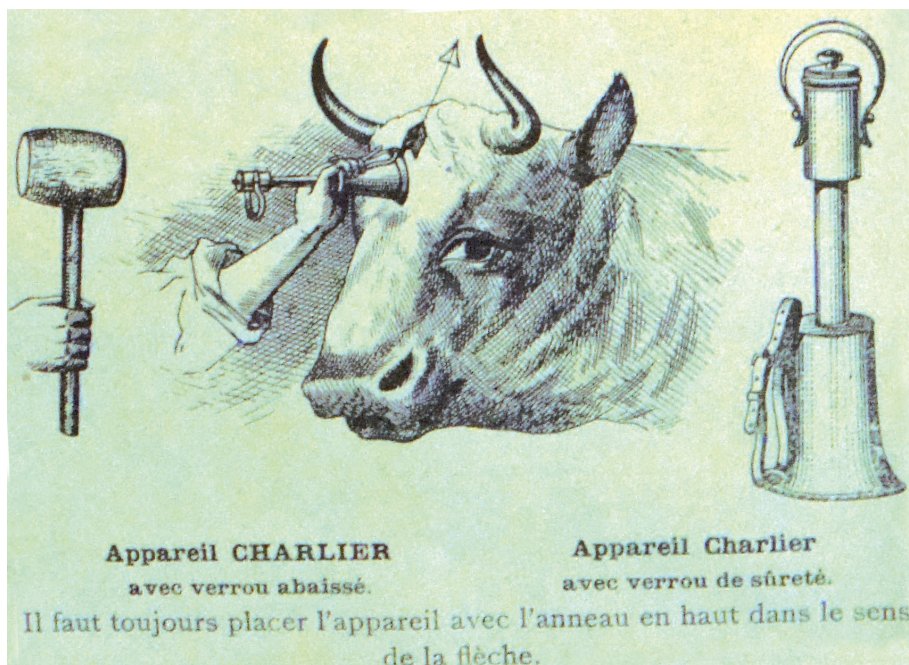

Afb. 1. Prent van Moreau le jeune(1765, detail).

Het onmiddellijk gevolg van dat slaan is niet de dood, maar bewusteloosheid te vergelijken met de knock-out bij het boksen. Het centrale zenuwstelsel wordt rechtstreeks geraakt, ook wanneer er geen gat geslagen wordt in de schedel zoals in de hierboven geciteerde misschien wel wat overdreven op sensatie gerichte journalistieke beschrijving uit 1902. Schedelletsels als gevolg van 'slaan' zijn archeologisch gedocumenteerd in onze streken vanaf de

Romeinse Tijd.⁴

In Spanje en haar Spaanssprekende ex-kolonies en ook in Rusland, sommige Aziatische en Afrikaanse landen was nog een heel andere methode in gebruik. Daar stak men met een soort harpoen (Spaans: 'puntilla', of 'punctilla') de verbinding van het ruggenmerg met de hersenen door via een holte tussen de schedel en de eerste halswervel, het 'foramen atlanto-occipitale'. Deze methode (Nederlands: 'nekken', Frans 'énuçage') is bekend uit de stierengevechten. Slachthuis is 'matadero' of 'degolladero' in het Spaans. Het eerste woord is afgeleid van 'matar' (doden), het tweede duidt op 'nekken' ('degollar' uit het Latijn 'decollare': keel oversnijden). Ook bij deze methode, wanneer goed uitgevoerd, valt het dier ogenblikkelijk bewusteloos neer.

Afb. 2. Illustratie uit 'Notice sur l'abattoir de Bruxelles. Exposé sur quelques réformes en matière d'abattage'. In: *Nos Meilleurs Amis*, 1914, jg. 22 nr. 6, p. 63.

Schietmaskers, schiettoestellen en verdoven

Allicht ten overvloede mag hierbij opgemerkt worden dat ontstaan en doorleven van de verschillende methoden, met of zonder vooraf toegebracht zenuwletsel, niets te maken hebben met meer of minder diervriendelijkheid. Vanaf de tweede helft van de 19de eeuw kwam er echter een beweging op gang die tegen brutaliteit en wreedheid bij het doden van dieren voor consumptie inging. In 1875 werden op instigatie van de toenmalige dierenbescherming slachtmaskers in het Gentse slachthuis geïntroduceerd en door een gemeenteraadsbesluit zelfs verplicht gemaakt, behoudens uitzonderingen bepaald door de slachthuisdirecteur.⁵ Met die leren maskers die op het voorhoofd en de ogen geplaatst werden, waren echter regelmatig moeilij-

heden. Vandaar wellicht dat die volgens het verslag van de journalist in 1902 blijkbaar niet gebruikt werden. De maskers werden later dikwijls gecombineerd met schiettoestellen (ook schietmaskers genoemd). Die bevatten een pen, een metalen bout die als doorslag (drevel) fungeert. Een hamerslag drijft de bout in de schedelholte en laat de in de uitholling geperste lucht de hersenen samendrukken waardoor het dier ogenblikkelijk bewusteloos neervalt. Later werden de toestellen geperfectioneerd door de pin te laten aandrijven door middel van cartouches (slaghoedje, ontsteking). Elektrische verdoving brak pas na W.O. II goed door en dan nog niet in gelijke mate bij alle slachtdiersoorten.⁶

Afb. 3. Schiettoestel uit de museumcollectie 'Diergeneeskundig Verleden' van de UGent Faculteit Diergeneeskunde, Merelbeke.

Afb. 4. Later 20ste-eeuws type schiettoestel met cartouches (Collectie UGent Faculteit Diergeneeskunde, Merelbeke)

De pinmethode is minder brutaal en vooral ook zekerder, maar in feite niet wezenlijk verschillend van het oude 'de kop inkloppen'. Nog in 1947 werd de geschiedenis van het slachten in een Amerikaans standaardwerk als volgt (letterlijk) lapidair samengevat: 'There have been few changes or improvements in slaughtering since the first caveman knocked down a wild bull with a rock or a stone axe and then stuck and skinned it with his flint knife'.⁷

Vleeshouwer, beenhouwer, slager en slachter

Slager, beenhouwer en vleeshouwer zijn synoniem. In de oudere Vlaamse teksten is 'vleeshouwer' gebruikelijk. De term lijkt eigenaardig: vlees wordt immers niet 'gehouden', wel gesneden. 'Beenhouwer' en 'beenhouwerij' (in Nederland ongebruikelijk) zijn van latere datum. Volgens het Woordenboek der Nederlandsche Taal (WNT) zouden die termen in de 17de eeuw opgekomen zijn, maar in Vlaanderen werd het woord al in de 14de eeuw gebruikt als familienaam, echter zonder duidelijke link met het slagersambacht.⁸

De vroegste vermelding van 'slachten' in de zin van doden voor consumptie dateert uit de late 15de eeuw (1477).⁹ 'Slager' als iemand die dieren doodt en verhandelt is jonger (vermeld in 1573). Ouder is het gebruik in de betekenis van 'hij die slaat, moordenaar' (1401-1450). In het dagelijkse taalgebruik kwam er nog een afsplitsing naar slachter. Dat gebeurde vooral na de oprichting van de openbare (gemeentelijke) slachthuizen in de 19de eeuw. 'Slachter' nam de betekenis in van de meester-slachter of slachthuiswerker, de man die effectief doodt. Dit terwijl de vreedzame slager 'om de hoek' zich beperkt tot het platslaan van zijn biefstukjes om ze malser te maken. Onder de winkeliers had je nog wel lange tijd de varkensslachters. Die 'sloegen' (slachtten) varkens op hun koertje en in hun werkhuis nog lang nadat de runderen naar het slachthuis (verplicht) verwezen waren.

Epiloog

Het zal wel niemand verwonderen dat 'slaan' (slagen toe brengen) en ook 'houwen' tot de oudst bekende Nederlandse woorden behoren (10de eeuw). De liefhebbers van een stevig debat weten hopelijk dat ze evengoed slaan en ze vermijden best dat se batre niet overgaat in abatre, of dat iemand in het debat verslaan niet uitmondt in afslachten, al is dat uiteindelijk misschien wel de bedoeling. Misschien mogen we hieraan nog een overdenking toevoegen die het gedrag van mensen tegenover dieren relateert: zou het kunnen dat het heel oude woord slachten en daarmee ook de jongere wel-luidende afleidingen zoals slagveld, veldslag, slag leveren, slagorde, slachting en verslaan, teruggaan tot de tijd dat onze stoere voorouders mekaar de kop insloegen met knotsen? Overigens kan je ook met een zwaard slaan (denk aan slagzwaard) maar dat is van latere tijden. Aan de basis van dat gebruik ligt een technologische revolutie die ons onder andere ook de ploegschaar opleverde.

Dankbetuiging

Bijzondere dank aan zoöarcheoloog Anton Ervynck (Vlaams Instituut voor het Onroerend erfgoed - VIOE), Bart De Pauw en Marjan Doom (Faculteit Diergeneeskunde, UGent) en de dierenartsen Jan Van Hoof, Luc Van Damme en Johan Van Hende.

Noten

1. Vermoedelijk niet de Brusselse L'Indépendant, maar L'Indépendant de Gand, die tot 1902 verscheen. Het stuk (2 juni 1902) ondertekend Jules de Gand als knipsel in de collectie Vliegende Bladen, mappen 'abattoir', Bibliotheek, Ugent.
2. Bijbelboek Leviticus. Hoofdstuk 17, vers 13 tot 15. 'Een ieder ook van de kinderen Israels en van de vreemdelingen, die als vreemdelingen in het midden van hen verkeren, die enig wild gedierte, of gevogelte, dat gegeten wordt, in de jacht gevangen zal hebben; die zal deszelfs bloed vergieten, en zal dat met stof bedekken. Want het is de ziel van alle vlees; zijn bloed is voor zijn ziel; daarom heb Ik tot de kinderen Israels gezegd: Gij zult geens vlees bloed eten; want de ziel van alle vlees, dat is zijn bloed; zo wie dat eet, zal uitgeroeid worden. En alle ziel onder de inboorlingen of onder de vreemdelingen, die een dood aas of het verscheurde zal gegeten hebben, die zal zijn klederen wassen, en zich met water baden, en onrein zijn tot aan den avond; daarna zal hij rein zijn'.
3. Ferrières, M., *Histoire des peurs alimentaires*, Parijs, 2002, p. 60. Zo werden in Zuid-Franse steden reglementen uitgevaardigd die streng verbod legden op de verkoop van 'viande sagatée' in de publieke vleeshuizen. Dat vlees was afkomstig van dieren gekeeld volgens de joodse ritus door de sagataïre (de shohet: zie onder 'ritueel slachten' in het hoofdartikel).
4. Lentacker, A., Van Neer, W., Desender, K., 1993: Le puits C13. Archéozoologie. In: Brulet, R. (ed.), *Braives Gallo-Romain V. La fortification du Bas-Empire*, Publications de l'Art et d'Archéologie de l'Université catholique de Louvain nr. 83, 284-339; Alen, A. & Ervynck, A. (2005). The large scale and specialised late medieval urban craft of marrow extraction: archaeological and historical evidence from Malines (Belgium), confronted with experimental work. In: Mulville, J. & Outram, A.K. (eds), *The zooarchaeology of fats, oils, milk and dairying, 193-200*. Oxford: Oxbow Books.
5. Bulletin communal de la Ville de Gand, 1875, p. 361-362.
6. De beschrijving van de historische slachtpraktijk is vooral gebaseerd op De Loverdo, L., *Construction et agencement des abattoirs*, Dunod et Pivat, Parijs, 1906; Piettre, M., *Inspection des viandes et des aliments carnées*, Baillière, Parijs, 1921; Koolmees, P.A., *Symbolen van openbare hygiëne, Gemeentelijke slachthuizen in Nederland 1795 - 1940*, Erasmus, Rotterdam 1997.
7. Dillon, C.E., *Meat slaughtering and processing*, Meat Merchandising Inc., St Louis, Mo., 1947. 'Stuck' is 'steken' en 'flint' is steenscherf.
8. Debrabandere, F., *Verklarend woordenboek van de familienamen in België en Noord-Frankrijk*, Veen, Amsterdam, 2003. Nog eerdere vermeldingen in de 14de-eeuwse Gentse stadsrekeningen (Van Werveke, A., *Gentsche Stads- en Baljuwsrekeningen 1280 - 1336*, Register, Gent, 1908): tegenover een tiental van vleeshouwer, telkens in de betekenis van slager, twee maal de familienaam de Beenhouwer, waarvan de oudste (1322-1323) dan nog tot de nering van de pijnders (lastdragers) behoorde. De term Groot Vleeshuis is actueel nog in gebruik.
9. van der Sijs, N., *Chronologisch Woordenboek*, Veen, Amsterdam, 2001.